

Ελένη-Μαρία Βαβούρη

Αρχαιολόγος ΕΦΑΑΝΑΤ

Ανασκαφική έρευνα στα θεμέλια των ναών Αγ. Παρασκευής και Αγ. Θέκλας στο Μαρκόπουλο Μεσογαίας¹

ΚΟΝΤΑ ΣΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ πλατεία του Μαρκοπούλου υπάρχει ένα μεταβυζαντινό μνημειακό σύνολο: οι δίδυμες εκκλησίες της Αγ. Παρασκευής και της Αγ. Θέκλας (εικ. 1). Πρόκειται για μονόκωρους, καμαροσκέπαστους ναούς, με δίριχτη στέγη και ημιεξαγωνική την αψίδα του Ιερού. Επάνω από την θύρα εισόδου διαμορφώνεται η χαρακτηριστική κόγχη με την μορφή του λατρευόμενου αγίου. Στην δυτική όψη της Αγ. Παρασκευής, δεξιά της εισόδου, βρίσκεται εντοιχισμένο επιτύμβιο ανάγλυφο του 4ου αι. π.Χ. Η πρώτη έχει εξωτερικές διαστάσεις 11,66 X 5,63 μ., ενώ η δεύτερη, η οποία είναι προσκολλημένη στον νότιο τοίχο της πρώτης, 7,08 X 3,95 μ. Στο εσωτερικό τους σχηματίζονται από δύο αψιδώματα στις μακρές πλευρές τους.

Η επιγραφή στο κτιστό τέμπλο των δύο ναών, επάνω από την Ωραία Πύλη, μας διαφωτίζει σχετικά με τον χρόνο οικοδόμησής τους: γύρω στο 1741 η Αγ. Παρασκευή και γύρω στο 1767 η Αγ. Θέκλα. Από τις λοιπές επιγραφικές μαρτυρίες πληροφορούμαστε τους κήτορες –μοναχοί, ιερείς και κάτοικοι του Μαρκοπούλου– αλλά και τους ζωγράφους. Στον παλιότερο ναό εργάστηκε ο Αργείος

1. Το κείμενο αυτό σχετίζεται με την πινακίδα (poster), η οποία αναρτήθηκε κατά την διάρκεια της ΙΣΤ΄ Επιστημονικής Συνάντησης στο Λαύριο, και αφορά την περιορισμένης έκτασης έρευνα που έγινε τον Ιούλιο του 2015, από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ανατολικής Αττικής, με υπεύθυνη αρχαιολόγο την γράφουσα, και με δαπάνη του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του Ι.Ν. Αγ. Ιωάννη Μαρκοπούλου. Οι σχεδιαστικές αποτυπώσεις οφείλονται στον αρχιτέκτονα μηχανικό κ. Νίκο Παπαγιαννάκο, τον οποίον πολύ ευχαριστώ, όχι μόνο για την παραχώρησή τους, αλλά και για την αγαπή συνεργασία που είχαμε καθ' όλο το διάστημα της παρουσίας μου στο έργο αποκατάστασης των δύο μνημείων.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, σύμφωνα με τον κ. Παπαγιαννάκο, οι εργασίες, οι οποίες την παρούσα χρονική στιγμή βρίσκονται σε εξέλιξη, απέδωσαν νεότερα στοιχεία και ενδείξεις, σχετικά με τα υπό το δάπεδο των εκκλησιών κατάλοιπα.

ζωγράφος Γεώργιος Μάρκου με τους μαθητές του Γεώργιο Κυπριώτη και Αντώνιο Μάρκου, οι οποίοι ολοκλήρωσαν το έργο το 1751. Αντίθετα, στην Αγ. Θέκλα δεν μνημονεύεται κάποιος τεχνίτης, όμως ο διάκοσμός της φαίνεται να εντάσσεται στην σχολή Μάρκου που τόσο πλούσια δραστηριότητα ανέπτυξε στην περιοχή των Μεσογείων² (εικ. 2-6).

Στο πλαίσιο του έργου αποκατάστασης των δύο μνημείων και συντήρησης του τοιχογραφικού τους διακόσμου, έγιναν διερευνητικές τομές στα θεμέλια των κτηρίων, ως προϋπόθεση για την σύνταξη μελέτης αποστράγγισης, αλλά και για την εξέταση της στατικής τους επάρκειας³.

Με σκοπό την διερεύνηση της θεμελίωσης των μνημείων και του άμεσου περιβάλλοντος χώρου τους, επιλέχθηκαν τέσσερα σημεία (Σχεδ. 1): 1. Στην ανατολική πλευρά, ανάμεσα στις δύο αφίδες, εκεί όπου ενώνονται οι δύο ναοί, σε απόσταση 2,75 μ. από την ΝΑ. γωνία της Αγ. Θέκλας (Τομή Α) και κάτω από την αφίδα της Αγ. Παρασκευής, 0,60 μ. από την ΒΑ. γωνία της (Τομή Β). 2. Στην νότια πλευρά της Αγ. Θέκλας, 0,67 μ. από την ΝΔ. γωνία της (Τομή Γ). 3. Στην βόρεια πλευρά της Αγ. Παρασκευής, στο ύψος της θύρας και σε απόσταση 2,30 μ. από την ΒΔ. γωνία της εκκλησίας (Τομή Δ).

Τα στοιχεία που προέκυψαν μετά την ολοκλήρωση των εργασιών, είναι τα ακόλουθα:

Στην ανατολική πλευρά, ανάμεσα στις δύο αφίδες, στην ένωση των δύο ναών, και σε βάθος 0,50 μ. περίπου από την στάθμη του εδάφους, αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος, πάνω στον οποίο εδράζονται τα δύο κτήρια. Η θεμελίωση σε αυτήν την περιοχή και προς την πλευρά της Αγ. Παρασκευής, εκτείνεται σε βάθος 0,45 μ., αποτελούμενη από τέσσερις περίπου στρώσεις αδρά κατεργασμένων λίθων με καλής ποιότητας συνδετικό κονίαμα, ιδιαίτερα παχύ στο σημείο της ένωσης. Αντιθέτως, η προς την Αγ. Θέκλα πλευρά παρουσιάζεται πιο πρόχειρη, το ύψος της κυμαίνεται από 0,20 έως 0,40 μ., με χρήση ελάχιστου κονιάματος (εικ. 7).

Κάτω από την τρίπλευρη αφίδα της Αγ. Θέκλας, η ανασκαφή έφερε στο φως, επίμηκες όρυγμα, λαξευμένο στον φυσικό βράχο, με κατεύθυνση Α.-Δ., το οποίο φαίνεται να προχωράει όχι μόνο κάτω από τον ναό, αλλά και προς τα ανατολικά, έξω από το όριο της τομής. Οι διαστάσεις του είναι: αποκαλυφθέν μήκος 1,24 μ., πλάτος 0,29 μ. (δυτικά, κάτω από τον ναό), 0,40 μ. (στο κέντρο), 0,43 μ. (στο ανα-

2. Μ. Λάζαρη, «Οι τοιχογραφίες του ναού της Αγίας Παρασκευής στο Μαρκόπουλο Μεσογείων», ΔΧΑΕ 11(1982-83), σ. 189-226.

3. Σχετικά με τις εργασίες που πραγματοποιήθηκαν από την Αρχαιολογική Υπηρεσία τα προηγούμενα χρόνια βλ. ΑΔ 24 (1969), Χρονικά, Β1, σ. 97-98. ΑΔ 30 (1975), Χρονικά, Β1, σ. 54-55. ΑΔ 34(1979), Χρονικά, Β1, σ. 117. ΑΔ 35(1980), Χρονικά, Β1, σ. 98. ΑΔ 37(1982), Χρονικά, Β1, σ. 70, 76. ΑΔ 56-59 (2001-2004), Χρονικά, Β1, Αττική, σ. 506.

τολικό όριο της τομής), και βάθος 0,40 μ.⁴ Περιείχε ελάχιστα οστά, υπολείμματα από ταφές, και λίγη άβαφη κεραμική⁵. Η τάφος αυτή προϋπάρχει των ναών και ο πυθμένας της βρίσκεται σε βάθος περίπου 0,85 μ. από την σημερινή στάθμη εδάφους (Σχέδ. 2, 4, εικ. 8).

Κοντά στην ΒΑ. γωνία της Αγ. Παρασκευής, και σε επαφή με την αψίδα της, εμφανίστηκε ο φυσικός βράχος, σε βάθος περίπου 0,60 μ., πάνω στον οποίο πατάει η θεμελίωση του ναού. Επίμυκτες όρυγμα, ανάλογο με το προηγούμενο, αποκαλύφθηκε και εδώ, με διαστάσεις: αποκαλυφθέν μήκος 0,45 μ., πλάτος 0,33 μ. και βάθος 0,30 μ. περίπου. Οι δύο παράλληλες τάφοι (Τομών Α και Β) απέχουν μεταξύ τους 5,30 μ. Η θεμελίωση σε αυτό το σημείο, όπου η κόγχη του Ιερού συνδέεται με τον τοίχο, είναι εξαιρετικά επιμελημένη, αποτελούμενη από στρώσεις κατεργασμένων λίθων με μεγάλη ποσότητα συνδετικού κονιάματος καλής ποιότητας. Η λιθοδομή των θεμελίων, το ύψος της οποίας κυμαίνεται από 0,60 μέχρι 0,80 μ., ακολουθεί την κλίση και τις ανωμαλίες του βράχου και εδράζεται και μέσα στο όρυγμα. Στο σημείο αυτό το σφράγισμα της αύλακας έχει γίνει με πολύ προσεκτικό τρόπο: λίθοι με παχύ συνδετικό κονίαμα σε εξοχή 0,15 μ. από την λιθοδομή (Σχέδ. 2, 5, εικ. 9).

Στην ΝΔ. γωνία της Αγ. Θέκλας, η θεμελίωση είναι χαμηλή – ύψος 0,30 μ. περίπου – κατασκευασμένη από πολύ αδρά κατεργασμένους λίθους με ασβεστοκονίαμα και εδράζεται σε λιθοσωρό από αργούς λίθους, ο οποίος εξέχει κατά 0,30-0,37 μ. από την παρειά της τοικοποιίας. Προς Ν. σε απόσταση 0,30 μ., σε παράλληλη διάταξη, σώζεται τμήμα λιθοδομής, αδιάγνωστης χρήσης (Σχέδ. 2, 6, εικ. 10).

Στην βόρεια πλευρά της Αγ. Παρασκευής, κάτω από το κατώφλι της πόρτας, αποκαλύφθηκε μικρό μόνο τμήμα των θεμελίων του ναού, ύψους 0,45 μ., καθώς ολόκληρη η επιφάνεια της τομής καλύπτεται από: μεγάλο λίθο που βρίσκεται σε λοξή διάταξη και εξέχει 0,20 μ. από την παρειά του τοίχου, λιθοσωρό από μικρούς αργούς λίθους, από κάτω, και τμήμα του φυσικού βράχου. Η λιθοδομή της θεμελίωσης, η οποία φαίνεται να προχωράει βαθύτερα, επικαλύπτεται σε μεγάλο βαθμό από παχύ ασβεστοκονίαμα. Η εικόνα στο σημείο αυτό είναι αρκετά αποσπασματική, ώστε να μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα (Σχέδ. 2, 3, 6, εικ. 11).

Αν και η έρευνα στα θεμέλια των δύο ναών υπήρξε περιορισμένη και αποσπασματική, εντούτοις μας παρείχε χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο θε-

4. Λαξευμένος π्लाκαρός λίθος στο ανατολικό άκρο της τάφρου ενδεχομένως συνδέεται με την επικάλυψή της.

5. Εικόνα αναμόχλευσης και διατάραξης των στρωμάτων παρουσιάζει ο χώρος, λόγω της κοιμητριακής χρήσης του μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, οπότε έγινε η μεταφορά του νεκροταφείου στην είσοδο της πόλης. Σύνολο οστών (ανακομιδή;) βρέθηκε στο επάνω μέρος της επίχωσης του ορύγματος, κατάλοιπο από αυτήν την περίοδο.

μελίωσης, αλλά και την προϋπάρχουσα κατάσταση στον χώρο. Έτσι οδηγηθήκαμε στις εξής διαπιστώσεις:

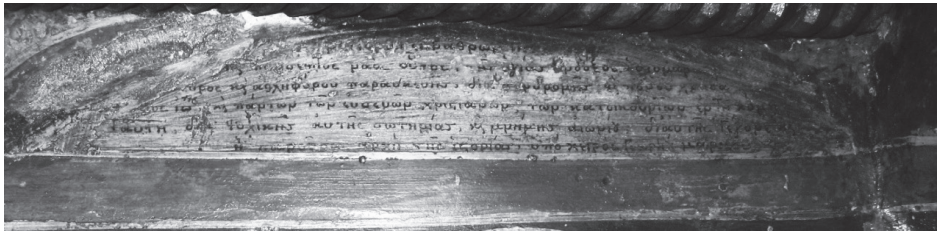
Α. Οι δύο εκκλησίες εδράζονται πάνω στον φυσικό βράχο, στην ανατολική πλευρά. Β. Η λιθοδομή της θεμελίωσης της Αγ. Παρασκευής παρουσιάζεται επιμελημένη, αποτελούμενη από στρώσεις ημικατεργασμένων λίθων με άφθονο συνδετικό ασβεστοκονίαμα, σε αντίθεση με της Αγ. Θέκλας όπου η κατασκευή είναι πιο πρόχειρη. Η τελευταία φαίνεται να οικοδομήθηκε λίγο αργότερα και πιθανόν με μία σχετική βιασύνη. Γ. Δύο παράλληλες επιμήκεις τάφροι, λαξευμένες στον μαλακό βράχο, ορθογώνιας διατομής και με κατεύθυνση Α.-Δ., αποκαλύφθηκαν στην ανατολική πλευρά των εκκλησιών, κοντά στις ασίδες. Τα ορύγματα αυτά ανήκουν σε παλαιότερη εποχή και προχωρούν κάτω από τα μνημεία. Πιθανόν να πρόκειται για αγωγούς άρδευσης ή απορροής υδάτων, οι οποίοι εντάσσονται σε κάποιο ευρύτερο δίκτυο της περιοχής⁶.

Μελλοντική συστηματικότερη έρευνα στον χώρο μπορεί να παρέχει στοιχεία χρονολόγησης και χρήσης τους. Δ. Περιορισμένη ποσότητα κινητών ευρημάτων προήλθαν από αυτήν την σύντομη έρευνα (εικ. 12-13). Πρόκειται κυρίως για κεραμική που καλύπτει ένα μεγάλο χρονολογικό φάσμα –από την ύστερη ελληνιστική εποχή μέχρι τα μεταβυζαντινά χρόνια– και η οποία βρέθηκε να συνυπάρχει στις επιχώσεις, πράγμα που φανερώνει την έντονη διατάραξη, λόγω της χρήσης του χώρου ως νεκροταφείου μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα.

Εικόνα 1

6. Εδώ θα πρέπει να λάβουμε υπόψη την προς Δ. κατωφέρεια που παρουσιάζει ο χώρος και τις μαρτυρίες των περιόικων για ύπαρξη δεξαμενής ψηλότερα και ανατολικότερα των εκκλησιών τα παλιότερα χρόνια.

Εικόνα 2

Εικόνα 3

Εικόνα 4

Εικόνα 5

Εικόνα 6

Εικόνα 7

Εικόνα 8

Εικόνα 9

Εικόνα 10

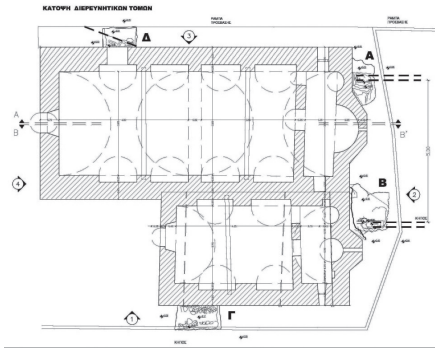
Εικόνα 11

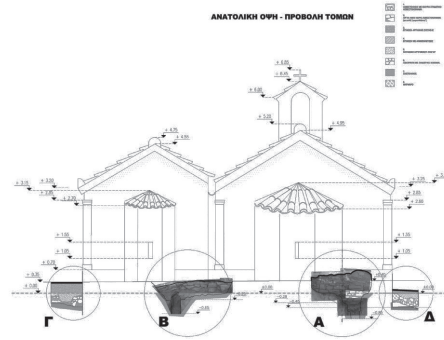
Εικόνα 12

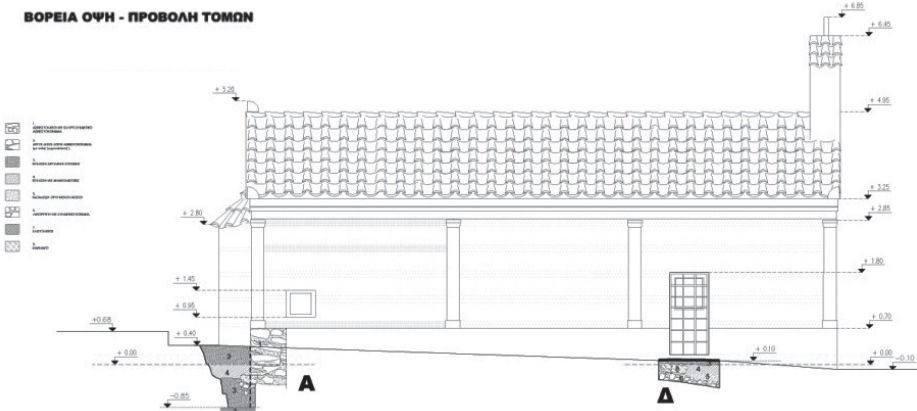
Εικόνα 13

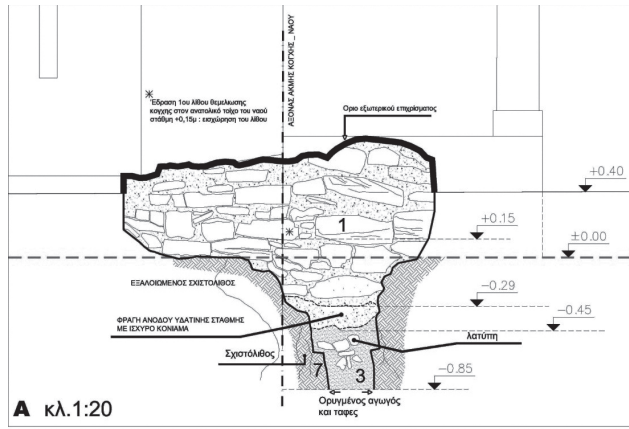
Σχέδιο 1

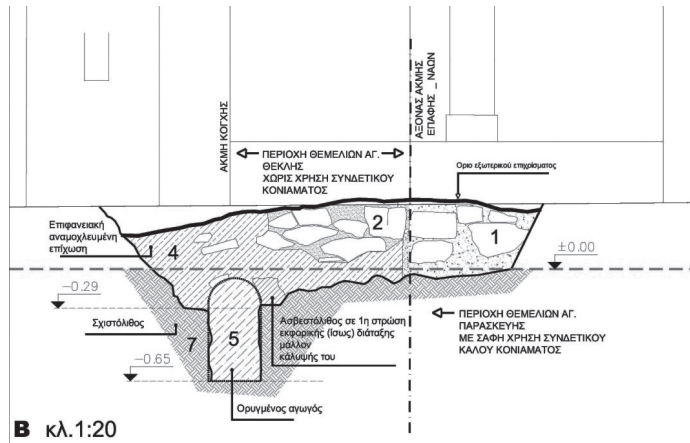
Σχέδιο 2

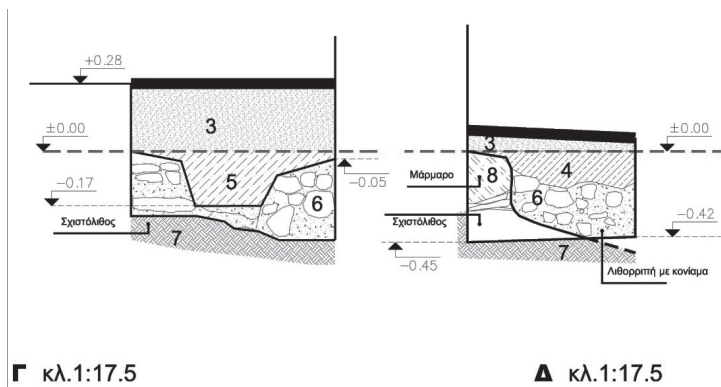
Σχέδιο 3

Σχέδιο 4

Σχέδιο 5

Σχέδιο 6